

Jezična svjesnost u ranoj i predškolskoj dobi

Marić, Anamaria

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:143492>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-02**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ (ZAGREB)

Anamaria Marić

JEZIČNA SVJESNOST U RANOJ I PREDŠKOLSKOJ
DOBI

Diplomski rad

Zagreb, rujan, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ (ZAGREB)

Anamaria Marić

JEZIČNA SVJESNOST U RANOJ I PREDŠKOLSKOJ
DOBI

Diplomski rad

Mentor rada:
doc. dr. sc. Jelena Vignjević

Zagreb, rujan, 2022.

SAŽETAK

Ovaj rad sastoji se od više dijelova, a bavi se proučavanjem jezične svjesnosti i njezina utjecaja na holistički razvoj djeteta. U prvom dijelu opisan je govorno-jezični razvoj koji započinje prije samog rođenja djeteta, onda kad dijete osluškuje zvukove u majčinoj utrobi, a najveći razvitak doseže u prve tri godine djetetova života. Smatra se kako su upravo „*prve tri*“ najvažnije za razvoj govora. Govorom opisujemo sve ono što vidimo oko sebe, iskazujemo naše potrebe i želje, mišljenje i stavove te nam je zdrav razvoj bitan za svakodnevno funkcioniranje. Važnost poticanja govorno-jezičnog razvoja sve je veća jer su teškoće u tom području sve češće, a one otežavaju svakodnevno funkcioniranje. U poticanju dječjega jezičnoga razvoja veliku važnost ima i jezično osvješćivanje djece za jezik kao zaseban fenomen kojim se ljudi koriste u komunikaciji.

Cilj rada bio je istražiti jesu li djeca svjesna jezika kao takvog; jesu li, i u kojoj mjeri, svjesna različitosti svoga dijalekta hrvatskoga jezika (više čakavice, lokacija otok Vis) u odnosu na hrvatski jezik koji čuju u medijima i u vrtiću; te jesu li svjesna drugih (stranih jezika).

Prije prikaza istraživanja i rezultata do kojih se došlo, u radu je opisan pojam jezične svjesnosti i njegov povijesni razvoj. Jezična svjesnost pojedinca njegova je svijest o jeziku kao zasebnom fenomenu te svijest o ustrojstvu i uporabi jezika (prema Vignjević, Bašić, Korenika i Lakić, 2020).

Zadatak je odgojitelja i učitelja da izlažu djecu jezicima, a ne da ih izravno podučavaju, te da rade na što većem obraćanju pozornosti na jezika, bilo to kroz razgovor, čitanje priča, slušanje... Sve je više u ustanovama za rani i predškolski odgoj i one djece koja se koriste hrvatskim jezikom (jezikom odgoja i obrazovanja) kao stranim jezikom, odnosno kojima hrvatski nije materinski ili prvi jezik. Prilika je to za svu djecu da osvješćuju jezik i jezične različitosti, da uvažavaju različitosti, da obogaćuju svoje jezično znanje i znanje o svijetu te da upoznaju drugačije kulture i jezike. Zato je u radu donesen i opis dvojezičnog razvoja djece. Dvojezičnost se smatra kompleksnom pojavom koja postaje sve značajnija u današnje vrijeme kada, u europskom društvu, više gotovo i nema jednojezičnih govornika.

Aktivnostima koje su u dječjem vrtiću u Visu provedene za potrebe pisanja ovoga rada htjelo se potaknuti djecu, ali i odgojitelje, na razvijanje jezične svjesnosti na način da se djecu izlaže drugim dijalektima i jezicima. Tako su djeca upoznata s kajkavskim narječjem, viškom čakavicom te engleskim jezikom.

Jezična svjesnost djece provjeravala se u razgovoru s njima, postavljanjem pitanja o jeziku kojim se koriste, o drugim jezicima, o razlici između njihova govora i govora na televiziji ili pak jezika u slikovnicama. Analiza dječjih odgovora pokazala je kako gotovo sva ispitana djeca znaju imenovati jezik kojim govore, ali da ne prepoznaju kajkavsko narječje kao dio hrvatskog jezika već ga smatraju i prema njemu se odnose kao prema stranom jeziku, te da ne prepoznaju svoj govor kao poseban dijalekt hrvatskoga jezika. Uz to, pokazalo se kako sve manji broj djece rabi otočki viški dijalekt (višku cakavicu) i sve manji broj djece razumije riječi viškog rječnika.

Ključne riječi: jezična svjesnost, dvojezičnost, govorno-jezični razvoj, narječje, hrvatski jezik

SUMMARY

This paper consists of several parts, and deals with the study of language awareness and its influence on the holistic development of a child. In the first part, speech and language development is described, which begins before the birth of the child, when the child listens to the sounds in the mother's womb, and the greatest development is reached in the first three years of the child's life. It is considered that the "first three" are the most important for the development of speech. We use speech to describe everything we see around us, express our needs and desires, opinions and attitudes, and normal development is essential for our daily functioning. The importance of encouraging speech and language development is increasing because children with special needs in this area are more and more common, and they make everyday functioning difficult. The aim of the work was to investigate whether children (of different ages) are aware of the existence of language as such and to what extent they distinguish the dialects of the Croatian language, the dialect of the local area (Viška cokavica, location on the island of Vis) and foreign languages. Before we touched on the research and the results we obtained, we described the concept of language awareness and showed how it was created throughout history. An individual's linguistic awareness is his awareness of language as a separate phenomenon and awareness of the organization and use of language (Vignjević, Bašić, Korenika i Lakić, 2020). The term originated in the United Kingdom in the second half of the 20th century, while in Croatia, it appeared a little later. However, in the last ten years, it has been used and researched more and more often, and the reason for this is the increasing internationalization of the country in which we live. The task of educators and preschool teachers is to expose children to languages, not to teach them directly, and to work on the maximum use of language, be it through conversation, reading stories, listening... Nowadays, in every preschool class, we have at least one child who speaks a foreign language, whether it was taught by teachers, guardians, parents or educators. In order for children to respect differences, they must be linguistically aware and know different cultures and languages. This is precisely why we theoretically described bilingual development in children. Bilingualism is considered a complex phenomenon that is becoming more and more important nowadays when there are almost no monolingual speakers. With the activities we carried out for the purposes of writing the thesis, we wanted to encourage children, as well as educators, to develop language awareness by exposing them to different dialects and languages. We have chosen the Kajkavian dialect, the Viška Cokavica and the English language, and the described activities can be found in the corresponding chapters. Analysis of the children's responses showed that almost all of

them know how to name the language they speak, but that they do not recognize the Kajkavian dialect as part of the Croatian language, but consider it and treat it as a foreign language. In addition, the number of children who are aware of the existence of the island dialect, the so-called Viške cokavice (part of the Čakavian dialect), and the number of children who even understand the words of the vocabulary from island of Vis, is decreasing. Children's awareness of linguistic diversity can be much higher and work should be done on it.

Keywords: language awareness, bilingualism, speech-language development, dialect, Croatian language

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	
SUMMARY	
1. UVOD.....	1
2. JEZIK I GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ	3
2.1. Govorno-jezični razvoj	3
2.2. Djetetovo ovladavanje govorom.....	3
2.3. Faze govora kod predškolske djece	4
2.3.1 <i>Predlingvistička faza</i>	4
2.3.2 <i>Lingvistička faza</i>	6
2.4. Utjecaj okoline na razvoj govora	7
3. JEZIČNA SVJESNOST	9
3.1. Razvijanje dječje jezične svjesnosti.....	12
4. DJEČJI VIŠEJEZIČNI RAZVOJ	14
5. HRVATSKA JEZIČNA RAZNOLIKOST	17
6. JEZIČNA SVJESNOST DJECE U GRADU VISU	20
6.1. Ispitivanje dječje jezične svjesnosti	20
6.1.1. <i>Rezultati istraživanja i njihova interpretacija</i>	21
ZAKLJUČAK.....	32
LITERATURA	34
POPIS SLIKA.....	37
IZJAVA O IZVORNOSTI RADA.....	38

1. UVOD

Nema sumnje da su jezična svjesnost i višejezičnost postali pojmovi o kojima sve više govorimo i koje sve češće istražujemo u našem sve više međusobno povezanom svijetu. Danas nam je jasno da djeca ne bi mogla progovoriti niti jednim jezikom ako niti jedan jezik ne bi čula oko sebe (Vrsaljko i Paleka, 2018) te da je utjecaj okoline na razvoj jezika od velikog značenja za pravilno ovladavanje njime. Ako smo djetetu dobar govorni model, dijete će samo, kada bude spremno, početi oponašati, upotrebljavati ispravne ili nove riječi (Velički i Katarinčić, 2011).

Sposobnost komunikacije važna je sastavnica od kojih zavisi kvaliteta djetetova života. Jezik je dio svih aspekata njegova života, njegove egzistencije, a i izražavanja vlastitih osjećaja i potreba te način za povezivanjem s drugima. Jezik se sastoji od pet sustava koji uključuju glasove, značenje, poredak i oblike riječi te društvenu upotrebu jezika (Kenn i Masterson 2004).

Radom u dječjem vrtiću može se mnogo učiniti za unapređenje jezika i razvitak govora. Svako dijete pri dolasku u vrtić sa sobom donosi različitosti i specifičnosti svoje sredine i to ne treba potiskivati. Djeca u vrtić dolaze s rječnikom iz roditeljskog doma, a u vrtiću usvajaju rječnik svakodnevne komunikacije, kao i tematski rječnik. U bogaćenju dječjeg rječnika potrebno je koristiti svaku situaciju i sve mogućnosti da dijete riječi pravilno imenuje (Vrsaljko i Paleka, 2018), ali da pritom ne zaboravi riječi koje pripadaju dijalektu koji nosi sa sobom. Suvremeni svijet sastoji se od mnogobrojnih kultura, a svaka ta kultura sa sobom nosi neke jezike. Postojanjem više jezika na jednom mjestu, ali i u jednom čovjeku, dovelo nas je do toga da živimo u višekulturnom i višejezičnom svijetu (Vignjević i sur., 2020). Ono čemu svi težimo je prihvaćanje različitosti, a da bi se to dogodilo djeca različitostima moraju biti izložena. Stoga je djeci, kao i odgojiteljima, za razumijevanje svijeta oko sebe i za harmoničan suživot s drugima potrebna određena razina shvaćanja uloge koju jezik ima u ljudskoj komunikaciji, odnosno određena razina jezične svjesnosti (isto). Kako bismo to ostvarili, jezike moramo oslušivati, uspoređivati njihove sličnosti i različitosti, razmišljati o odnosu jezika i onoga koji se njime koristi. Bogatstvo hrvatskog jezika leži u njegovim narječjima kojih se ne treba sramiti, već ih treba njegovati. Dakako, bitno je da se djeca znaju koristiti hrvatskim standardnim jezikom, ali narječja pritom ne treba, niti je moguće izbaciti iz upotrebe. Stoga bi već u predškolskim ustanovama trebalo početi s promoviranjem bogatstva hrvatskoga jezika, njegove regionalne različitosti, ali i potrebe za njegovanjem standardnoga, književnoga, jezika, odnosno

potrebe primjerene uporabe različitih jezičnih idioma. Vrijedno je djecu od najranije dobi upoznati s različitim hrvatskim dijalektima (kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja) te s različitim jezicima, posebno onima kojima se tradicionalno koriste manjine u Hrvatskoj. Naravno, ne smije se pritom zaboraviti i na afirmiranje zavičajnih kultura, manjinskih kultura i svih drugih kultura.

2. JEZIK I GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ

2.1. Govorno-jezični razvoj

Govor je vrlo složen oblik ljudske komunikacije, koji se u pojedinca razvija usvajanjem jezika njegove govorne okoline. Djetetov govorno-jezični razvoj ovisi o psihomotornim, psihičkim i socijalnim čimbenicima, s posebnim naglaskom na okolinu koja mora težiti zajednici koja uči. (Stanić i Ljubešić, 1994). Pojmovi *govor* i *jezik* često se miješaju i teško ih je razgraničiti. Postoje definicije koje ih pobliže određuju, ali razlikovanje jednog pojma od drugog prilično je neodređeno. Dok se za jezik kaže da je sustav artikuliranih glasovnih oblika koji imaju simboličko-komunikativni karakter, tj. služe označavanju predmeta, odnosa i zbivanja u vanjskom svijetu (služe za sporazumijevanje), govor se opisuje kao proces proizvodnja glasovnih sinteza koje imaju neko značenje, odnosno semantičku vrijednost (Stanić i Ljubešić, 1994). Govor i jezik su duboko povezani. Prema Stanić i Ljubešić (1994), švicarski lingvist F. de Saussure još je 1922. godine opisao govor kao jezični akt („*govorim hrvatskim jezikom*“), a jezik kao apstraktan fenomen, jezični sustav (*npr. hrvatski jezik*) te zapravo objasnio glavnu razliku. Laički rečeno, jezik je skup riječi, povezanih pravilima gramatike, što je sredstvo izražavanja za neki narod ili grupu naroda. U govoru, govornik primjenjuje taj lingvistički materijal na temelju svojih potreba, a u svrhu komunikacije (Stanečić i Ljubešić, 1994, 12).

Govor kao takav poznajemo u glasovnom, pisanom ili gestovnom obliku, osim ako je riječ o unutarnjem govoru. Treba napomenuti da individualna upotreba jezika, uz spomenute psihičke faktore, ovisi i o dijalektnoj sredini u kojoj pojedinac živi tako da se dijalektalni utjecaji opažaju i u ljudi koji su tijekom školovanja ovladali književnim jezikom, zatim o profesiji kojim se ljudi bave, društvenom položaju itd. (Stanić i Ljubešić, 1994, 12).

2.2. Djetetovo ovladavanje govorom

Usvajanjem govora dijete usvaja simbolički sustav koji njegova okolina upotrebljava u međusobnom sporazumijevanju. Međutim, dijete se sa svojom okolinom sporazumijevalo i prije nego li je usvojilo govor. U ovladavanju jezičnom komunikacijom neverbalna komunikacija prethodi verbalnoj. Okolina to prepoznaje i vrlo brzo po djetetovu rođenju počinje otkrivati značenja u djetetovom glasovnom i općem ponašanju (plaču, smiješku,

gugutanju...). Usvajanje govora je znatno šire nego usvajanje izgovora glasova, novih riječi i gramatike. Dijete mora naučiti što u određenom trenutku, na određenom mjestu i u prisutnosti određenih osoba može reći i na koji način. Za svaki događaj iz svakodnevnice postoji propisani slijed govornih ponašanja (Stančić i Ljubešić, 1994).

2.3. Faze govora kod predškolske djece

Poznavanje govorno-jezičnog razvoja bitna je sastavnica odgojiteljskog posla. Sve osobe uključene u odgoj djece trebaju biti upoznate s fazama govora kroz koje dijete prolazi kako bi mogle ustanoviti dolazi li do kakvih odstupanja. Razvoj govora vrlo je složen kontinuiran proces koji ovisi o urednom razvoju živčanog, dišnog, osjetilnog, ali i ostalih sustava u tijelu. Proces usvajanja jezika prema Ljubešić (2003) ovisi i o razvoju različitih domena i sposobnosti kao što su: percepcija, kognitivne sposobnosti, motorika i socijalizacija. Kao takav, govorni razvoj proizlazi iz ranije razvijene neverbalne komunikacije. Govorni razvoj ima svoju neverbalnu i verbalnu fazu ili kako ih se još naziva: predlingvistička i lingvistička faza. Predlingvistička je faza razdoblje od rođenja do prve smislene riječi, dok je lingvistička faza razdoblje od prve smislene riječi odnosno rečenice do automatizacije govora (Velički i Katarinčić, 2011). U sljedećim poglavljima поближе će se opisati svaka od njih.

2.3.1 Predlingvistička faza

Važno je napomenuti kako se govor ne počinje razvijati prvom riječju, nego još u utrobi, kada dijete sluša glas svoje majke i uči razlikovati taj glas od ostalih glasova (Posokhova, 2008). Istraživanja prijerodnoga ili prenatalnoga razvoja govore nam kako je mogućnost slušanja temeljni preduvjet bilo kakvoga usvajanja jezika (Kovačević, 1996). Autorica navodi kako se ta sposobnost razvija već u embrionalnoj fazi kada dolazi do „prvog dijaloga“ u kojoj fetus prima i pohranjuje govorne osobine majke (Kovačević, 1996). Ustanovljeno je da djeca nijemih majki plaču čudnim plačem, ili ne plaču uopće, dok djeca majki koja govore proizvode plač sličan intonaciji, ritmu i nekim drugim osobinama majčina glasa. Iako je plač urođena sposobnost, njegova se izvedba uči te uvelike ovisi o govornim uzorima iz djetetove okoline (Kovačević, 1996). Štoviše, dokazano je da dijete pamti govor (barem jednim dijelom) kojem je bilo izloženo prije rođenja te je očito kako ono čuje i prima govor što se može i opaziti u

njegovom govornom izričaju nakon rođenja (Kovačević, 1996). Kovačević (1996) navodi kako se pokazalo da dojenčad radije sluša priče koje su im njihove majke čitale u prijerodnom razdoblju negoli njima nepoznate priče, te da dojenčad od četiri dana pokazuje sklonost slušanju materinskoga jezika, a ne njima stranoga jezika. Iako su brojne činjenice dokazane, postoji velik broj neodgovorenih pitanja za ovo razdoblje.

Djeca usvajaju jezik automatski što čine bez velikog napora, i to kombiniranim efektima kao što su naslijeđe lingvističkih sposobnosti te izloženost lingvističkoj okolini (Sternberg 2005). Predlingvistička ili neverbalna faza najosjetljivije je razdoblje, pa je zadaća roditelja i odgojitelja za vrijeme te faze pružanje zaštite i emocionalne podrške kako bi se ona uredno razvijala. O predlingvističkoj fazi ovisi tijek razvoja lingvističke faze kada dijete progovara prvu riječ i dalje postupno gradi svoj rječnik i ukupnu vještinu jezične komunikacije.

Predlingvistička faza dijeli se na fazu fiziološkog krika i refleksnog odnosno spontanog glasanja te na fazu brbljanja. U prva dva mjeseca dojenče će se glasati krikom, plakanjem te fiziološkim zvukovima (Starč, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca i Letica, 2004). Dijete u toj fazi pokreće govorne organe najčešće nesvjesno (Posokhova, 2008). Glasovi koji se čuju su prolazni, bez zadanog značenja, neprecizni i nedorečeni, artikulacijski slabi i akustički neodređeni, a sama faza traje od rođenja pa do osmog tjedna djetetova života. Upravo na taj način dijete komunicira s okolinom, a krik koji ispušta nalik je samoglasnicima (Velički i Katarinčić, 2011). Posokhova navodi (2008) kako je predlingvistička faza vrlo važna za cjelokupan razvoj govora jer u njoj počinje stvaranje prvih senzomotoričkih veza u živčanom sustavu. One su temelj za učenje kontroliranog izgovora glasova i slušanje, a to je osnova za ostvarivanje razvoja svjesnog govora. Prvo dolazi do uspostavljanja kontrole nad intenzitetom, zatim nad visinom glasa, a na kraju i do kontrole pokreta govornih organa (Posokhova, 2008).

Između šestog i osmog tjedna života djeca počinju proizvoditi zvukove koji nemaju veze s plačem – počinju gukati i tepati, a tada nastupa faza koju nazivamo fazom brbljanja. Dijete najviše eksperimentira sa svojim glasom u razdoblju od 4. do 6. mjeseca, a sama faza dostiže vrhunac kada je dijete u dobi od 6 mjeseci (Posokhova, 2008). Prema Posokhova (2008) dijete još uvijek ne razumije značenje riječi i rečenica, ali razumije kakvim tonom i emotivnim nabojem je obogaćen ljudski glas koji mu se obraća stoga ne možemo razmišljati kako nije bitno kakvim se tonom obraćamo djeci jer ona već tada sve razumiju. U tom periodu, dijete počinje izgovarati glasove p i t uz dodavanje samoglasnika. U dobi između 8 i 10 mjeseci ono počinje nizati slogove kao što su „*ta-ta*“, „*ma-ma*“ i sl., a istovremeno povezuje te pojmove sa

stvarnim osobama (Posokhova, 2008). Nakon predlingvističke faze, uslijedit će lingvistička faza.

2.3.2 *Lingvistička faza*

Lingvistička faza započinje izgovorom prve riječi, a razvoj govora pratimo prema broju riječi koje dijete upotrebljava. Većina djece proizvodi razumljive riječi između 12. i 18. mjeseca dok druga pak tek oko druge godine života (Prebeg-Vilke, 1991). Tada je korištenje gesti sve češće, a dijete počinje obraćati pozornost na ono što zaokuplja ljude u okolini te počinje razvijati pamćenje (Posokhova, 2008). Prve riječi sastoje se od kombinacije okluziva i samoglasnika, a broj glasova unutar riječi uglavnom je malen. Iz okluziva se postupno razvijaju ostali glasovi, a izgovor glasova se postepeno čisti i razvija sve do 9. godine života. (Posokhova, 2008). Nakon navršene prve godine života, dijete prepoznaje imena svojih bližnjih, razumije zahtjeve koji se pred njega stave te reagira na jednostavna pitanja poput „*Gdje je lopta?*“. Glagoli koje koristimo u razgovoru s djecom dobivaju značenje, a u ovoj fazi dolazi i do shvaćanja značenja riječi koje nisu u djetetovom vidokrugu. (Posokhova, 2008). U djetetovoj igri često prepoznamo govor odraslih kojima je okružen, a riječi koje koristi većinom su jednosložne ili dvosložne. Govor je bogat imenicama dok su nepunoznačne riječi (prijedlozi, veznici, čestice) rijetke (Posokhova, 2008). Često djeca razumiju više nego što govore te se sama komunikacija svodi na geste, a ono na čemu bi tad trebalo poraditi jest stvaranje veze između objekta iz okoline ili neke radnje s pripadajućim riječima. U daljnjim će razvojnim fazama od 2 do 3 godine razumjeti razlike u značenju riječi, slijediti dvije upute u nizu, a što se tiče govora navodit će riječ za gotovo sve stvari i pojmove. Govor će biti razumljiv ne samo bliskim osobama već i drugim slušačima (Posokhova 2008). Poznato je kako postoji aktivan i pasivan fond riječi. U pasivan fond spadaju riječi kojima dijete zna značenje, ali ih ne koristi u vlastitom govoru. U aktivan fond pak ubrajamo riječi koje osoba koristi u svom govoru, a istovremeno razumije njihovo značenje. Upravo se prema aktivnom fondu procjenjuje mentalni razvoj djeteta (Posokhova, 2008).

U daljnjim godinama svoga života (od 5. do 6. godina) dijete se koristi svim vrstama rečenica, govor je skroz gramatički točan, dok gramatička struktura kojom se koristi uključuje množinu, padeže, glagolska vremena, prijedloge itd. U tom je vremenu dijete sposobno razumjeti i reproducirati kompleksnije i neuobičajene rečenične konstrukcije. Nakon osnovnih faza razvoja govor se razvija usavršavanjem sintakse (Sternberg 2005).

2.4. Utjecaj okoline na razvoj govora

Usvajanje jezične strukture nužno je i unutarnji i vanjski proces koji je određen odlikama samoga djeteta, ali i djetetovom govornom okolinom (Hoff-Ginsberg, 1986). Posebno će u razvoju dvojezičnosti veliku ulogu igrati okolnosti usvajanja jezika. Tako će npr. u istodobnom usvajanju okolinskoga i obiteljskoga (nasljednoga) jezika, presudnu ulogu imati izloženost jeziku, stav o jeziku i roditeljski obrasci jezične uporabe te njihovo zalaganje za očuvanjem nasljednoga jezika (De Houwer 2007). Dijete koje odrasta s dva jezika od kojih je jedan jezik okoline (službeni, većinski), a drugi jezik obitelji (jednog ili obaju roditelja, manjinski) ne mora nužno postati aktivan dvojezični govornik (De Houwer 2007, Pearson 2009 i dr.).

Dakle, ovladavanje jezikom događa se zahvaljujući biološkim preduvjetima za usvajanje govora i međudjelovanju s okolinom (Nettelbladt i Hakansson, 1991). Međudjelovanje je, zapravo, dvoznačni proces između djeteta i okoline u kojem je aktivnost djeteta izuzetno važna u određivanju daljnjeg tijeka uključivanja okoline (roditelja) u komunikaciju (Blaži, 1994). U samim počecima, najbitnija osoba iz okoline je roditelj ili skrbnik djeteta, odnosno osoba koja se najviše bavi djetetom. U tom odnosu majka/otac ili skrbnik djeteta neprestano mijenjaju uloge govornika i slušatelja, a takvo smjenjivanje u govoru u engleskome je poznato kao *turn-taking*¹(Blaži, 1994). To uključuje govor tijela – mijenjanje ekspresija lica, geste, uzimanje i oslobađanje daha, mijenjanje intonacije i ritma, kontinuitet govora i prirodne pauze u govoru. Za to vrijeme, sugovornik prati reakcije djeteta, razinu njegove pažnje, trajanje interakcija i tempo pod kojim se one odvijaju, ali i kvalitetu odgovora koji dobiva. Dijete nam svojim izrazom lica, vokalnim verbalnim i neverbalnim odgovorima daje povratnu informaciju o onome što je izgovoreno (Blaži, 1994).

Temelji komunikacije leže u najranijoj dobi, što ljudi, posebno majke, intuitivno znaju, pa se često susreće kako se odrasli neprestano obraćaju djetetu iako su svjesni da ono još ne razumije govor, ali ga upravo tako potiču na razvijanje govora. Odrasli, kada govore djeci, upotrebljavaju drugačiji govor od govora upućenog odraslima. Brojni autori smatraju da su osnovne karakteristike tog modela govora: mijenjanje gramatičke organizacije iskaza koji uključuje kraće rečenice, manje pasivnih konstrukcija, više jednostavnih deklarativnih rečenica, pitanja i imperativa, manje zavisno složenih rečenica i složenih sintagmi, polaganiji način govora s

¹ *Turn-taking* pojavljuje se u razgovoru kada sudionik sluša drugog sudionika dok govori. U praksi, to uključuje odgovaranje na prethodne komentare i usmjeravanje pozornosti na govornika, pritom koristeći razne jezične i nejezične znakove (Drew i Heritage, 2006).

dugim pauzama između izraza, smirena intonacija, konkretni izrazi koji se odnose na „sada“ i „ovdje“, smanjeni rječnik poduprt kontekstom te puno ponavljanja izraza (Blaži, 1994). Blaži citira autore Hampsona i Nelsona (1993) da djeca čije majke u razgovoru s njima rabe izražajne i melodične govorne modele, bolje shvaćaju pragmatička nego semantička značenja u govoru. Tijekom učenja govora, važno je ohrabrivati dijete, ne ispravljati njegov govor, već mu bit kvalitetan model prema kojem će učiti. Pružanjem dovoljno vremena i poticaja, dijete će se razviti, istražiti i usavršiti svoj govor te će ga s vremenom pravilno i koristiti (Rade, 2005).

Uz verbalno poticanje govora, važno je osigurati i za govor i komunikaciju poticajno materijalno okruženje. Dječje sobe trebale bi sadržavati igračke različitih boja, oblika i materijala, zidove ukrašene uzorcima i plakatima te predmete napravljene od različitih materijala kako bi ih moglo dijete opipavati. Čak i nesvjesno dodirivanje različitih površina aktivno stimulira mozak, što čini temelj za kasniji razvoj govora (Posokhova, 2008). Isto tako, glazba zna biti veoma poticajna, a učenje je lakše ukoliko se odvija putem igre i zabave. Svaki djetetov interes i znatiželju treba iskoristiti za učenje. Potrebno je dijete poticati na postavljanje pitanja, iskazivanje mišljenja, učiti da bude strpljivo prilikom slušanja i govorenja (Šego, 2009). Osim igrom i glazbom, važno je djetetovo govorno izražavanje poticati i izlaganjem književnoumjetničkom tekstu čitanjem slikovnica, recitiranjem dječje poezije, pričanjem priča... Tako se razvija govor i pamćenje te se stvaraju novi mentalni koncepti i poveznice u mozgu. Preporuča se izabrati za djecu jednostavne i ritmične tekstove koji se bavi nekom poznatom tematikom kako bi to dijete spontano zapamtilo (radi vlastita zadovoljstva), a ne namjerno. Dobro je da tekstovi koje čitamo sadržavaju manje frekventne ili djetetu nove riječi. Na taj način će dijete usvajati nove rečenične strukture i pojmove (Apel i Masterson, 2004). No ne treba dijete izlagati teškim i njemu nerazumljivim riječima (Posokhova, 2008). Slikovnice i knjige također trebaju sadržavati i kvalitetne ilustracije koje će poticati dijete na samostalno pričanje priča. Roditelj treba djetetu osigurati primjerene slikovnice i knjige za djecu, dobre uvjete za čitanje, odnosno ugodan i dobro osvijetljen prostor, ponuditi mu dječje časopise u kojima ima tekstova primjerenih njegovoj dobi i interesima te igara koje su povezane s čitanjem i pisanjem (Posokhova, 2008). Upravo na taj način razvija se i jezična svjesnost kod djece, o čemu više u nastavku teksta.

3. JEZIČNA SVJESNOST

Kulturne i jezične odlike djece u vrtićima danas su takve da se sa sigurnošću možemo tvrditi kako, ako ne u svakoj skupini, onda zasigurno u svakom objektu postoje djeca kojoj hrvatski nije materinski jezik, koje osim hrvatskog jezika govore i drugi jezik ili pak ne govori hrvatskim jezikom. Uz to, djeca nerijetko uče i strani jezik. Životom u suvremenom europskom društvu, obilježenom migracijama i miješanjem kultura, sve češće dolazimo u kontakt s govornicima drugih jezika i pripadnicima raznih kultura. S obzirom na to, u poslu odgojitelja nerijetko se zahtijeva poznavanje drugog jezika i znanje o drugim kulturama. Takve situacije potiču nas i na promišljanje o važnosti odgoja djece za višejezičnost te za osvješćivanje uloge jezika u ljudskom životu. Kako bi normalno funkcionirali u današnjem svijetu, svima je pa i djeci potrebna određena razina jezične svjesnosti i razumijevanja uloge koji jezik ima u ljudskoj komunikaciji. Vignjević i sur. (2021) navode kako jezik treba oslušivati, uspoređivati podudarnosti i specifičnosti, promišljati o jezičnim pojavama te vidjeti kako se jezik ponaša u odnosu pojedinca, njegove kulture i identiteta.

Jezična kompetencija (osposobljenost, stručnost) podrazumijeva znanje o jeziku i znanje jezika (Pavličević-Franić, 2011). Također, ona podrazumijeva znanje jezičnih pravila i normi na teorijskoj razini dok jezično-komunikacijska kompetencija podrazumijeva uporabnu razinu jezika na svim razinama: glasovnoj, gramatičkoj, leksičkoj i tekstnoj. Istraživanja pokazuju da je već u procesu ranoga učenja hrvatskoga jezika (osnovna škola) učenicima bolje razvijena jezična, nego jezično-komunikacijska kompetencija (Aladrović Slovaček, 2008), što nerijetko rezultira slabom funkcionalnom pismenošću. Pojam jezične kompetencije usko je povezan s pojmom jezične svjesnosti koji podrazumijeva znanje o jeziku te svjesnu osjetljivost i percepciju u procesu jezičnoga učenja, poučavanja i uporabe, odnosno razumijevanje kako jezik funkcionira te kako ljudi uče i upotrebljavaju jezik (Aladrović Slovaček, 2008).

Upravo zato je jezična svjesnost (engl. *language awarness*) privukla veliku pozornost u poučavanju jezika. Pojam je nastao u drugoj polovici prošlog stoljeća pod okriljem jezikoslovaca i istraživača kao odgovor na Bullockovo izvješće iz 1975. godine². Definicija

² Bullockovo izvješće, bilo je izvješće vlade Ujedinjenog Kraljevstva koje je 1975. godine objavilo neovisno povjerenstvo, kojim je predsjedao Alan Bullock, a koje je osnovala vlada kako bi razmotrila poučavanje jezika. U tom je izvješću poseban naglasak bio na lošem znanju materinskog i stranog jezika kod učenika. Osim analize postojećeg stanja, sadržavao je i savjete o poboljšanju učenja jezika (Bagarić, 2004). To je potom rezultiralo

samog pojma rodila se u britanskom savjetu za jezik i obrazovanje (NECLE – National Council for Language and Education) koji tumači jezičnu svjesnost kao eksplicitno znanje o jeziku, svjesnu percepciju jezika i osjetljivost za jezik, u okolnostima učenja jezika jezika, poučavanja jezika i uporabe jezika (Vignjević i sur., 2021 prema definiciji ALA-e).³ Već 1970-ih godina počeli su se provoditi pilot-projekti kojima je cilj bio uvesti jezičnu svjesnost u nastavni plan i program putem tečajeva, a tada su objavljeni i prvi priručnici za učenje jezika ili o učenju jezika putem jezičnog osvještavanja (Bagarić, 2004). Bagarić (2004) navodi kako su prvi priručnici nastali prije nego što su nastale konkretne definicije o novonastalom pojmu te da je sam pojam bio definiran prema ulogama i zadacima koje jezična svjesnost ima. Eric Hawkins (prema Bagarić, 2004) tako opisuje jezičnu svjesnost u trima područjima: prvo, u području formalnog (institucijskog) učenja materinskog jezika i, drugo, u području formalnog (institucijskog) učenja drugog jezika, gdje je poželjno uspoređivati druge jezike s materinskim, ukazivati na jezičnu raznolikost, pobuđivati želju za učenjem različitih jezika i kultura te nastojati ukloniti lingvističke predrasude. Kao treće područje jezičnog osvještavanja navodi područje neformalnog učenja, gdje bi roditelji trebali biti upoznati s osobitostima jezičnog razvoja djece, ali i naučeni kako poučavati djecu o jezicima kod kuće (Hawkins, 1984, prema Bagarić, 2004). Bagarić (2004) opisuje kako je udruga NCLE dodala Hawkinsovoj definiciji i tri razine na kojima bi se jezična svjesnost trebala razvijati, a to su: kognitivna, afektivna i društvena razina. Prva razina, kognitivna, uvodi promjene prema kojima bi se jezik poučavao, ne po slijepom učenju gramatike i prevođenju, već po modelu učenja jezika u upotrebi. Afektivna razina bi trebala pobuditi pozitivne emocije prema učenju jezika dok bi se na društvenoj razini trebalo raditi na tome da se razvije tolerantnost za jezične različitosti (Bagarić, 2004). Dodatne dvije domene su domena moći (politička domena) i domena performanse. Daje se zaključiti kako domena moći govori o manipulacijskoj svrsi jezika što dolazi do izražaja u jeziku medija te se nastoji kroz jezičnu svjesnost naučiti djecu odgovarajuće reagirati na takvu vrstu jezika. S druge strane, domena performanse jest i najproblematičnija domena jer kroz nju dijete pokazuje na koji način je naučio upotrebljavati jezična znanja kako bi ostvario komunikacijski cilj (Bagarić, 2004). Svih pet domena jednako su važne i ne može se raditi na razvijanju samo jedne već na usavršavanju više njih istovremeno.

Coxovim izvješćem iz 1989. i Nacionalnim kurikulumom za engleski jezik. Bullockovo izvješće imalo je veliki utjecaj na razmišljanje nastavnika engleskog u drugoj polovici 1970-ih i ranih 1980-ih godina (McArthur, 1998).

³ „We define Language Awareness as explicit knowledge about language, and conscious perception and sensitivity in language learning, language teaching and language use.“ (Association for Language Awareness, <https://www.languageawareness.org>)

Postoji više vrsta jezične svjesnosti koje tek zajedno daju potpunu sliku toga fenomena, a o kojima će biti riječi u sljedećem tekstu.

Jezičnu svjesnost često se mijenja s pojmom metajezična (metalingvistička ili lingvistička) svjesnost, ali to je ipak vrsta jezične svjesnosti iako su definicije jednog i drugog pojma veoma slične i ta dva pojma često postaju jedan drugom sinonimi. Metajezična svijest može se definirati kao sposobnost pojedinca da razmišlja o jeziku, koristi se njegovim strukturnim karakteristikama i tretira ga kao objekt mišljenja. Razvijenost nekih aspekata metajezične svijesti, najviše fonološke, nužan je preduvjet za uspješno usvajanje početnog čitanja i pisanja. (Vasta, Haith i Miller, 2005). Metajezična svijest razvija se nešto kasnije, između treće i pete godine djetetova života (Vignjević i sur., 2020). Autorica Bagarić (2004) navodi kako metajezična svijest uključuje i podvrste kao što su: fonološka svjesnost (svjesnost o glasovima u izgovorenim, nenapisanim, riječima), gramatička svjesnost (svjesnost o svjesnost o morfo-sintaktičkim oblicima jezika), leksička svjesnost (svjesnost o značenjima riječi) i pragmatička svjesnost (svjesnost o korištenju jezika odnosno prikladnosti izričaja u određenim situacijama).

Druga vrsta jezične svjesnosti je komunikacijska svjesnost, a ona podrazumijeva svjesnost o pragmatičkim i diskurzivnim pojavama jezika. Kod komunikacijske svjesnosti bitna je interakcija između govornika i sugovornika te fizičkog i sociokulturološkog konteksta (Bagarić, 2004).

Treća je svjesnost o kulturi koja se također smatra dijelom svjesnosti o jeziku u upotrebi, i to onoj koja se temelji na kulturološkim karakteristikama pripadnika određene jezične zajednice (Bagarić, 2004).

Četvrta je kritička jezična svjesnost koja se bavi odnosima jezika i moći, jezičnim manipulacijama i jezično – političkim pitanjima. Bitno je naučiti kritički razmatrati vlastitu i tuđu jezičnu produkciju i korištenje jezika.

Peta je literarna svjesnost kojom tumačimo upotrebu jezika u književnim djelima, evaluiramo lingvističke oblike kojim se izražava autor (Bagarić, 2004).

Zadnje dvije vrste jezične svjesnosti tiču se učenja i podučavanja, a predstavljaju svjesnost o učenju jezika i o načinu podučavanja jezika.

Glavni ciljevi prilikom razvijanja jezične svjesnosti dijele su u dvije skupine: afektivne i kognitivne. Kognitivni ciljevi, prema Bagarić (2004), podrazumijevaju razvijanje sposobnosti

opažanja i percipiranja u učenju i upotrebi stranog jezika, stjecanja znanja o drugim kulturama i pripadajućim jezicima, o materinskom i stranom jeziku, sposobnost shvaćanja jezika, povećanje učenikove efektivnosti prilikom korištenja jezika, pružanje uvida u same procese učenja jezika, stvaranje različitih načina i tehnika učenja jezika. Afektivni ciljevi manje su brojni, ali i dalje jednako značajni. Njima pripada oblikovanje pozitivnog mišljenja o jezicima i njihovu učenju te buđenje interesa za samo učenje. Osnovne metode koje se koriste kako bi se ostvarili navedeni ciljevi jesu metoda istraživanja i metoda otkrivanja, stoga dijete prilikom istraživanja jezika mora promišljati, analizirati, vrednovati i interpretirati jezik koji sluša. Odgojitelji djeci trebaju omogućiti priliku za različite jezične aktivnosti, nadgledati ih, davati smjernice za učenje te da ih poticati na istraživanje (prema Bagarić, 2004).

3.1. Razvijanje dječje jezične svjesnosti

Djeca počinju vrlo rano razmišljati o prirodi i funkciji jezika, a jezična se svjesnost pojavljuje obično između druge i šeste godine kad djeca počinju usvajati pravila čitanja i pisanja (Slobin 1978; Vignjević i sur., 2020). Kako bi dijete razvijalo jezičnu svjesnost, mora biti izloženo različitim vrstama jezika i biti u čestoj komunikaciji s drugima. Upravo kroz komunikaciju djeca grade vezu sa svojim bližnjima i svijetom oko sebe. Kognitivni čimbenici dječjeg razvoja, mogućnost apstraktnog mišljenja, mišljenja o jeziku samom (metajezične sposobnosti) povezani su s jezičnom svjesnošću (isto).

U razvoju verbalne komunikacije pratimo kako je usvojen jezik (kroz fonologiju, semantiku i sintaksu) i kako su razvijene jezične strukture u socijalnom kontekstu (pragmatika) (Ljubešić, 2001). U predškolskoj dobi, djeca značajno napreduju ne samo jezično već i sa općim znanjem o svijetu u kojem žive što također pospješuje razvoj jezične svjesnosti (Vignjević i sur., 2020). Također, Berk (2015) tvrdi kako djeca u predškolskom razdoblju postaju osjetljiva na različite govorne stilove i različite idiome te su pragmatičnija.

Da bi na primjeren i učinkovit način poticali razvoj dječje jezične svjesnosti, odgojitelji moraju poznavati metode i strategije te koristiti pravilne načine pobuđivanja jezične svjesnosti kod djece. Moraju odgojitelji i sami imati visoku razinu jezične svjesnosti te biti upućeni u sve jezične sastavnice (Vignjević i sur., 2020). Odgojitelj je osoba koja motivira dijete, prenosi znanje i vrijednosti, sudjeluje u obrazovanju, ali i odgoju svakoga djeteta. Zato su jezične kompetencije, koje prema Pavličević-Franić (2011) podrazumijevaju znanje o jeziku i znanje

jezika, a koje tijekom svoga obrazovanja odgojitelj stječe, važne jer mu one omogućuju i pomažu u prenošenju znanja i vrijednosti (Aladrović-Slovaček i Ćosić, 2016). Jezična svjesnost nije bitna samo za usvajanje jezika i njegovih pravila već ju koristimo kao pomagalo kojim učimo sve drugo i što smo jezično osvješteniji, to nam je lakše usvajati različita znanja (Vignjević i sur., 2020). Stoga je zadaća odraslih omogućiti djetetu izloženost jeziku i svim njegovim zakonitostima, a to se postiže onda kada djetetu nudimo priliku za sudjelovanje u razgovoru i pripovijedanju, prilike za čitanje i pisanje, slušanje stranih jezika i za razgovor o istima (isto). Prednosti koje će mu donijeti jezično osvješćivanje bit će vidljive na mnogim područjima razvoja pa će tako dijete biti uspješnije prilikom izgrađivanja međuljudskih odnosa, u unaprjeđenju vlastitih komunikacijskih vještina, a jezik će koristiti kao sredstvo za učenje. Bit će osjetljiv za druge jezike i kulture (jezično tolerantniji) te će bolje razumjeti ljude oko sebe i sebe među njima (isto). Jezično osviještena djeca lakše svladaju čitanje i pisanje pa tako dijete još u najranijoj dobi razvija najprije „izranjajuću pismenost“ (engl. *emergent literacy*), a poslije „ranu pismenost“ (engl. *early literacy*). To su znanja o čitanju i pisanju koja dijete ima još prije no što počne to činiti samostalno (isto).

U *Nacionalnom kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (2015) navodi se osam kompetencija za cjeloživotno učenje, prihvaćenih u obrazovnim sustavima članica Europske unije, kao onih koje ranim i predškolskim odgojem treba poticati i razvijati. To su sljedeće kompetencije: komunikacija na materinskom jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u prirodoslovlju, digitalna kompetencija, kompetencija za učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, kompetencija za inicijativnost i poduzetnost, kompetencija za kulturnu svijest i izražavanje (isto). Upravo putem jezika i jezičnog izražavanja usvajaju se sve navedene temeljne kompetencije pa čak i ako radimo na razvijanju neke kompetencije koja nije strogo usmjerena na jezik, koristimo govor kako bi proveli aktivnost – bilo to kroz igru, izradu poticaja, kreativan rad ili nešto drugo. Čitanjem i slušanjem priča, kod djece se potiče razvoj komunikacije, empatija i tolerancija prema različitosti.

U tom kreativnom procesu, poštujući pravila *Nacionalnog kurikuluma za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* (2015), djeca mogu postati stvaratelji priča (mijenjati kraj ili likove u priči, ispričati je pokretom ili glazbeno, odnosno zvučno upotpuniti) te razvijati kako govorne vještine tako i kognitivne sposobnosti. Samom željom da slušaju književnost, djeca potiču povratak usmenoj tradiciji, što ih čini i novim prenositeljima tradicije (Marić i Nurkić, 2014).

4. DJEČJI VIŠEJEZIČNI RAZVOJ

Učenje ili usvajanje dodatnoga jezika (drugoga ili stranoga) povezuje se s brojnim komunikacijskim, kulturološkim i kognitivnim prednostima za dvojezične i višejezične govornike, a kao primjer može se izdvojiti razvijanje pozitivnih stavova i znanja o drugim ljudima i kulturama ili mogućnost školovanja i studiranja u stranim zemljama, npr. u sklopu ERASMUS+ programa u Europi. Dvojezičnost se razumijeva kao sposobnost pojedinca ili skupine da se koristi dvama različitim jezicima, odnosno dvojezičnost je usporedna upotreba dvaju jezika u pojedinca ili zajednici dok je dvojezična ona osoba koja tečno govori ili se koristi dvama jezicima (Močinić, 2010).

Velika većina djece koja su govornici hrvatskoga odrastaju u kompleksnoj višeidiomatskoj jezičnoj okolini. U primarnoj okolini (obitelji) dijete se susreće s jednim ili više dijalekata hrvatskog jezika, a često i drugim jezikom.

O prirodi ranoga dvojezičnog razvoja govora postoje različite hipoteze. Unitaristička hipoteza smatra da se u početku oba jezika usvajaju zajedno i da za oba vrijedi isti sustav gramatičkih pravila, a razdvajanje se smješta u četvrtu godinu (Županović Filipin, 2015). Hipoteza o odvojenome razvoju drži da se različiti jezični sustavi otpočetak usvajaju kao odvojeni, nezavisni entiteti (De Houwer 2007). U svakom slučaju, dvojezičnost govornike čini drukčijima od jednojezičnih, čak i onda kad se služe isključivo svojim prvim jezikom. Stručnjaci se slažu da su za njegovo usvajanje nužni urođena sposobnost jezičnoga učenja, izloženost jezičnomu uzoru u izravnome sporazumijevanju i djetetov spoznajni razvoj (Županović Filipin, 2015).

Usvajanje jezika može biti jednojezično ili dvojezično, pa čak i višejezično (Stančić, Ljubešić, 1994). U Jelaska, Blagus, Bošnjak, Cvikić, Hržica, Kusin, Novak-Milić i Opačić (2005) ističe se da se rana dvojezičnost postiže u dobi do jedanaeste- dvanaeste godine, kasna podrazumijeva mladenačku dvojezičnost do sedamnaeste-osamnaeste, a odrasla dvojezičnost odnosi se na period nakon toga. Jelaska i sur. (2005) također navode kako su istraživanja pokazala prednost rane dvojezičnosti, odnosno da su dvojezična djeca bolja u odvajanju semantičke i fonološke razine riječi, imaju višu metajezičnu svijest te su kreativnija, dok odrasli dvojezični govornici imaju veću potrebu za uporabom rječnika. „Za razliku od njih, djeca nakon početne semantički ustrojene faze razdvajaju sustave dvaju jezika i ne miješaju riječi ni sintaksu“ (Jelaska i sur., 2005).

Dvojezičnost je obilježje modernog doba. Ekonomske migracije i ekonomski tijekovi stvorili su okolnosti u kojima je poznavanje i drugih jezika uz materinski, svakodnevna pojava. Jedna od podjela dvojezičnosti uzima u obzir izvore iz kojih je pojedinac usvajao prvi i drugi jezik, te pretpostavlja da različiti načini usvajanja jezika dovode do različitih oblika reprezentacija značenja. Stančić i Ljubešić (1994) opisuju tri oblika dvojezičnosti:

- a.) Složena dvojezičnost – istom značenju odgovaraju dvije različite fonetske riječi. Drugim riječima, svako značenje (semantički sadržaj) ima dva fonetska ekvivalenta : riječ u prvom i riječ u drugom jeziku.
- b.) Koordinirana dvojezičnost – svako je značenje zasebno povezano s odgovarajućom fonetskom realizacijom (izgovorenom riječi).
- c.) Subordinirana dvojezičnost – izgovorene riječi uz određeno značenje stoje u hijerarhijskom odnosu tako da je za isti pojam jedna drugoj nadređena. Još se naziva i složenom dvojezičnošću, budući da i kod nje postoji jedno značenje za dvije fonetske realizacije.

Ovakav pristup vrijedan je zbog toga što uzima u obzir okolnosti u kojima pojedinac usvaja i prvi i drugi jezik te dopušta različitu organizaciju jezičnog znanja. Usvaja li netko dva jezika u istom kontekstu (npr. u vlastitom domu), kod njega će se razviti složeni oblik dvojezičnosti, dok u slučaju kad se jezici usvajaju u različitim kontekstima (npr. u vlastitom domu i zatim u stranoj zemlji) nastaje koordinirani tip dvojezičnosti. Također, jedan dio leksika može biti koordiniran, a drugi složen (Stančić i Ljubešić, 1994). Ipak, priznato je kako su ove podjele dosta zbunjujuće. Bitni su pojmovi subtraktivne i aditivne dvojezičnosti. Aditivni tip dvojezičnosti razvit će se ondje gdje materinski jezik nije potiskivan niti zanemarivan (Stančić i Ljubešić, 1994). Materinski jezik mora uživati jednak društveni prestiž kao i jezik šire društvene zajednice. Taj pojam uključuje dva ravnopravna jezika koji obogaćuju kulturni identitet pojedinca. Subtraktivni tip dvojezičnosti nastaje kada materinski jezik biva potiskivan iz upotrebe jer je niže društveno vrednovan. Na primjer, hrvatski jezik u djece naših migranata sve je češće istiskivan iz sve većeg broja domena upotrebe kod govornika (Stančić i Ljubešić, 1994). Jelaska i sur. (2005) podijelili su dvojezičnost na istovremenu ili naknadnu. Istovremena dvojezičnost odnosi se na usvajanje dvaju jezika od samoga početka djetetovog jezičnog razvoja, dok se naknadna dvojezičnost odnosi na ovladavanje jezikom nakon što su već usvojene jezične osnove prvoga jezika. Najčešća su granica tri godine, pa se usvajanje drugoga jezika nakon treće godine (do kada se usvajaju osnove materinskoga jezika) smatra slijednom dvojezičnošću (Jelaska i sur., 2005).

Dvojezičnost je nadalje redefinirana uvođenjem pojma okomite dvojezičnosti koji govornikovim prvim jezikom (J1) smatra kućni idiom, tj. obiteljski jezik, te podrazumijeva da se polaskom u obrazovnu ustanovu (vrtić ili školu) standardni jezik uči kao drugi (J2). Okomita dvojezičnost odnosi se na upotrebu različitih dijalektalnih idioma i standarda unutar istog materinskog jezika dok vodoravna dvojezičnost uključuje odnos dvaju stranih jezika u kontaktu (npr. hrvatski i neki strani jezik) (Jelaska i sur., 2005). Za djecu govornike hrvatskoga jezika može se stoga reći da odrastaju u okolnostima okomite dvojezičnosti. Naime, većina govornika hrvatskoga najprije ovlada kojim od njegovih dijalektalnih idioma, pripadnih čakavskomu, kajkavskomu ili štokavskomu narječju, a polaskom u vrtić ili školu sustavno počinju ovladavati standardnim (književnim) hrvatskim jezikom, kao zasebnim idiomom.

Unatoč svemu spomenutomu, i danas se najviše proučavaju prototipni slučajevi dvojezičnosti u kojima je govornik ovladao standardnim varijetetima dvaju različitih jezika (Županović Filipin, 2015).

Možemo zaključiti da je usvajanje drugoga i učenje stranoga jezika samo po sebi složen proces koji ovisi o osobi koja usvaja ili uči jezik i o situacijama u kojima se usvajanje, odnosno učenje, odvija te o nizu dodatnih čimbenika.

Osim dvojezičnih, postoje i višejezične osobe. Višejezičnom se smatra osoba koja zna i govori tri, četiri, pet ili više jezika. „Različiti jezici višejezičnog govornika međudnosom stvaraju jezične sposobnosti koje su šire od pukoga zbroja jezičnog znanja i jezičnih sposobnosti svakoga pojedinoga jezika koji zna“ (Jelaska i sur., 2005, str 47). Primjerice, u mnogim dijelovima Afrike i Azije stanovnici govore dva ili više jezika, pri čemu neki uz lokalne i etničke jezike govore i drugi autohtoni jezik koji je postao medij komunikacije između različitih etničkih grupa ili govornih zajednica. Osim toga, mogu govoriti i neki strani jezik, poput engleskoga, francuskoga ili španjolskoga, koji im je u vrijeme kolonizacije bio nametnut. Višejezičnost je, uslijed brojnih migracija kojima svakodnevno svjedočimo, sve češća pojava i u ostatku svijeta, a nama je sve češći slučaj u vrtićima stoga moramo biti spremni i imati znanja o jezicima kako bi se lakše sporazumjeli te olakšali djeci drugih jezika boravak u skupini.

5. HRVATSKA JEZIČNA RAZNOLIKOST

Kako bismo bolje shvatili rezultate dobivene istraživanjem u Dječjem vrtiću Visa, ovo poglavlje govorit će o govoru sredine u kojoj su se odvijale aktivnosti. Čakavski govori otoka Visa, viški i komiški, pripadaju južnočakavskome dijalektu čakavskoga narječja. Viški govor govori se u gradu Visu, a komiški u gradu Komiži, na otoku Biševu te u selima Pohumje, Pošpilje, Žena Glava, Borovik i u selu Okjucina (Božanić, 2017).

Čakavizam se u hrvatskoj dijalektologiji tretira kao posebnost pojedinih čakavskih govora. Ta posebnost obično se očituje u njihovu konsonantizmu koji je reduciran u odnosu na konsonantizam ostalih čakavskih govora. Čakavizam je i nazvan prema fonemskoj alternaciji /č/ > /c/ čovik > covik, čudo > cudo, ča > ca. Umjesto fonema /š/ i /s/ postoji fonem /ś/, a umjesto /ž/ i /z/ fonem /ź/ (Božanić, 2017). Čakavski govori rasprostranjeni su danas od otoka Visa i Hvara do Istre, i to kao izdvojene jezične oaze: Vis, Komiža (na otoku Visu), grad Hvar, Supetar, Sutivan i Milna (na otoku Braču), Trogir, grad Rab, grad Pag, otok Krk (Vrbnik, Baška, Jurandvor), grad Cres i Beli (otok Cres), Veli Lošinj, Mali Lošinj, otoci Susak, Srakane, Ilovik i Ist, Labin i niz sela oko Labina u istočnoj Istri (Božanić, 2017). Nekad su čakavski govorili i Senj, Šibenik i Omiš. Postoji mnogo teorija o nastanku čakavskoga. Dijalektolog Mate Hraste tvrdi da je čakavski nastao kao rezultat utjecaja venecijanskoga govora na gradske čakavske govore, Žarko Muljačić zastupa teoriju o autohtonoj pojavi čakavizma (Božanić, 2017).

Godine 2014. pokrenuta je procedura proglašenja čakavštine kao nematerijalnog kulturnog dobra⁴ (Božanić, 2017). Ipak, čakavizam nikad nije tretiran kao jezični sustav već kao fonološka pojava unutar čakavštine. Božanić (2017) ne smatra čakavizam tek fonetsko-fonološkom pojavom već nečim puno većim od toga.

Komiški i viški govor autohtoni su govori otoka Visa, a smatraju se jednim od najbolje očuvanih čakavskih/cokavskih idioma u Hrvatskoj (Božanić, 2017). On danas ima svoje govornike i u najmlađoj populaciji stanovnika Visa i Komiže (doduše, sve manje) te pripadajućih im sela koja su posljednjih desetljeća zahvaćena radikalnom depopulacijom. Čakavski idiom na području

⁴ Nematerijalna kulturna baština prema UNESCO-ovoj Konvenciji »znači vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom poviješću koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti (Božanić, 2017).

jugoistočnog dijela otoka Visa novija je pojava. U selima jugoistočne obale Visa očuvala se čakavština sve do danas, pa se razlika još uvijek može čuti. Čakavski su govor donijeli doseljenici s kopna poslije turskog prodora prema obalama Jadrana (Božanić, 2017).

Božanić (2017) navodi kako u starim pisanim dokumentima otoka Visa, viške i komiške čakavštine nema jer se ona nalazila jedino u usmenoj riječi. Jedino je bila vidljiva u arhaičnoj toponimiji Viškog arhipelaga (Cavojnica, Corno poje, Cunkovica, Rogocic...) ili antroponimiji (Cingrijani, Cvoncikini, Cucotovi...). Čakavština se ne pronalazi ni u tekstovima, književnim djelima, ljetopisima i drugim dokumentima jer su oni, ako nisu pisali talijanskim ili latinskim jezikom, upotrebljavali tadašnji nadlokalni dalmatinski jezik kakvim ne govori neobrazovani puk (Božanić, 2017). Autor navodi da su čak i barokni književnici poput Andrije Vitaljića upotrebljavali jezik koji je varijanta dubrovačkoga jer su smatrali da organski idiom nije primjeren mediji pisane riječi i stoga ga nema ni u jednom poznatom sačuvanom zapisu. U drugoj polovici 20. stoljeća pojavljuju se prvi zapisi na komiškom govoru. Jedan od njih je komiški govor, to jest rukovet od deset pjesama Joška Božanića *Perušće besid* objavljen u *Čakavskoj riči* 1975. godine (*Čakavska rič* br. 2., 1975.). Drugi objavljeni tekst u kojemu se pojavljuje komiški govor jest *Rječnik komiškoga govora* Pavla Mardešića Centina (*Dijalektološki zbornik JAZU* 1977., knj. IV) (Božanić, 2017). Božanić (2017) navodi kako je uz rječnik objavljeno i nekoliko narativnih zapisa: *Vakonce na braceri*, *Moli kacadur*, *Klobuk u more...* Najstariji zapis viškoga govora nalazi se u romanima Jure Rokija Fortunata *Bilo roza iz Smiderova*, *Materin sekret* te u pripovijetkama *Smartno omraza*, *Inkojita* i *Nono frotar*. To su manuskripti koji do danas nisu objavljeni. Ta su djela nastala u Los Angelesu budući da je autor u svojoj 18. godini emigrirao u Ameriku i svoj život proživio u Americi. Jezik tih djela je viški govor kraja 19. stoljeća. Najveći dio leksičkog blaga rječnika viškoga govora ekscerpiran je u rječniku *Libar viškiga jazika* Andra Rokija Fortunata (Toronto, 1997.). Kako bi se viški i komiški govor sačuvalo, udruga *Ars helieutica* iz Komize pokrenula je SKULU VIŠKIGA I KOMIŠKEGA JAZIKA za djecu i mlade povodom proglašenja tih govora kulturnim dobrom nematerijalne baštine od strane Ministarstva kulture 2018. godine. Njihov program zasnovan je na ideji uključivanja i motiviranja mladih koji bi trebali u zavičajnom govoru pronaći i prepoznati kulturnu vrijednost koju njihova baština ima. Najvažniji i najdjelotvorniji način očuvanja kulturnog dobra upravo je prijenos znanja i prakse na mlade generacije (Božanić, 2017). „Skula viškiga i komiškega jazika“ trebala bi pridonijeti oživljavanju potisnutog zavičajnog idioma, oživljavanju njegova bogatog vokabulara i probuditi svijest o njegovoj kulturnoj vrijednosti te odgovornost za njegovo održavanje. Pokrenute su i druge manifestacije

i aktivnosti u svrhu očuvanja ovih tradicijskih govora i osvještivanja djece, mladih i odraslih za njihovu vrijednost. Osim škole viškoga i komiškoga govora, pokrenut je i internetski portal „Viški cokavski govori“ koji nažalost, nije još upotpunjen i čeka bolje vrijeme. Ondje se nalaze otočke *facende*⁵ i razne kategorije kao što su „Čitanka za mlade“ u kojoj bi bili igrokazi, viški rječnik, pisana baština starih autora, poezija, igre riječima, priče za djecu i mlade i ostalo. Ostvarivanje te vrijedne ideja bilo bi od velike koristi za sve i od pomoći učiteljima, odgojiteljima, a i roditeljima.

⁵ Facenda – riječ mletačkog podrijetla, humoristična usmena predaja, nefikcionalna priča (Božanić, 2002.)

6. JEZIČNA SVJESNOST DJECE U GRADU VISU

U dječjem vrtiću „Vis“ provedeno je ispitivanje dječje jezične svjesnosti te različite aktivnosti, s ciljem istraživanja, ali i poticanja jezičnu svjesnost kod djece.

6.1. Ispitivanje dječje jezične svjesnosti

Ispitanici

U istraživanju je sudjelovao manji broj djece obzirom, ponajviše zbog toga što su se aktivnosti provodile u ljetnom periodu. Aktivnosti su se provodile u dvjema skupinama (Ribice i Ptičice). Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku (N = 29). Ispitanici su bili djeca predškolske dobi (od 4 do 7 godina). Među ispitanicima bile su dvije dobno različite skupine: Ribice (4 – 5 god) i Ptičice (uzrast 5 – 7 god).

Istraživanje je provedeno u gradu Visu u dječjem vrtiću „Vis“. Iako su gotovo svi ispitanici djeca čiji su roditelji odrasli na otoku Visu, većina te djece ne koristi se viškom čakavicom u svakodnevnom govoru. Među ispitanicima je bilo troje dvojezične djece: jedno koje s majkom govori ukrajinski, s ocem hrvatski; jedno koje s majkom govori španjolski, s ocem hrvatski; jedno koje preko godine živi u Njemačkoj i govori njemački, a ljeti je na Visu i govori hrvatski. Među ispitanicima je bila i jedna okomito višejezična djevojčica koja zimi živi u Zagrebu i govori kajkavskim narječjem, ljeti na Visu i govori čakavskim narječjem, a povrh toga je u vrtiću i u medijima izložena standardnom hrvatskom jeziku.

Tijekom istraživanja u svemu se poštovao *Etički kodeks istraživanja s djecom* (2020), djeca i roditelji bili su upoznati sa svrhom istraživanja i provođenja aktivnosti.

Problemi i hipoteze

Htjela se ispitati jezična svijest djece predškolske dobi – svijest o jeziku, svijest o narječjima kao fenomenu različitom od standardnoga hrvatskoga jezika i svijest o jezicima općenito.

H1 – Djeca većinom pokazuju svijest o jeziku i različitim jezicima.

H2 – Djeca većinom pokazuju svijest o različitosti čakavskog (više čakavice) i standardnoga hrvatskoga jezika.

Postupak istraživanja

Istraživanje je provedeno u lipnju 2022. godine. Ispitanici su usmeno odgovarali u kratkom pojedinačnom intervjuu. Nakon ispitivanja u vrtiću su provedene različite aktivnosti jezičnog osvješćivanja djece: slušanje različitih priča i pjesama na kajkavskom narječju, viškoj čakavici te engleskom jeziku. Istraživanje su provodili odgojitelji skupina, profesorica glazbenog programa te autorica rada.

Upitnik je bio sastavljen od 4 pitanja. Tri pitanja bila su otvorenog tipa na koja su djeca sama trebala odgovoriti što je to jezik i za što ga koriste, kojim jezikom govore te za koji jezik osim za hrvatski znaju. Jedno pitanje bilo je zatvorenog tipa, s da/ ne odgovorima a pitanje je glasilo: Govoriš li hrvatskim onako kako se govori na televiziji i kako piše u knjigama?

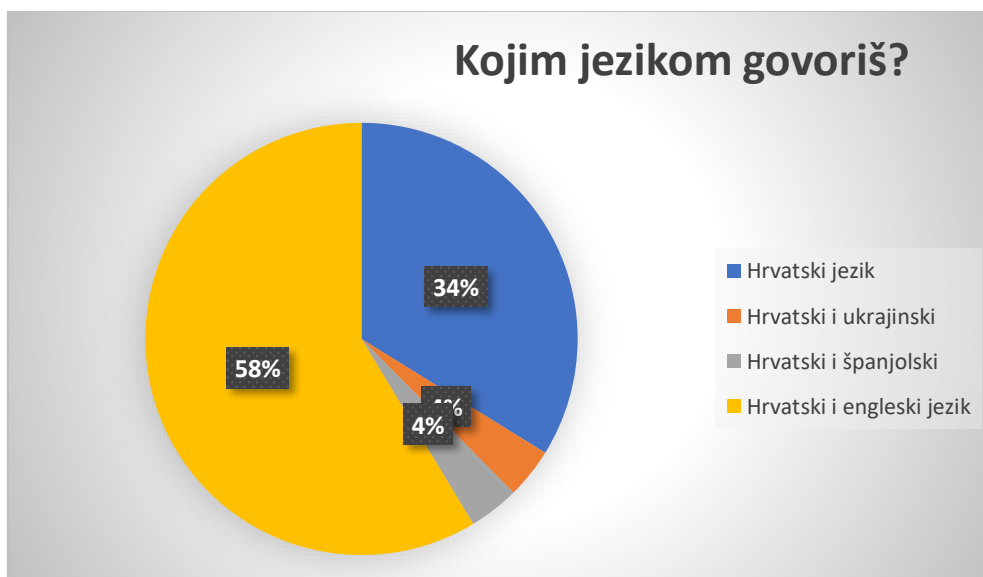
6.1.1. Rezultati istraživanja i njihova interpretacija

Na prvo pitanje *Što je to jezik?* u skupini Ribice (4 – 5 god) i u skupini Ptičice (uzrast 5 – 7 god) sva djeca pokazuju organ jezik i odgovaraju da ga koriste za pričanje i jelo. U Ptičicama, nakon dodatnih potpitanja, dolazimo do odgovora da postoji „kao neki drugi jezik, naš jezik i strani jezik da možemo pričat s nekim ljudima“ dok u Ribicama to ne postizemo. Na pitanje *Kojim jezikom govoriš?* u Ribicama, mlađoj dobnoj skupini, trinaestoro djece (81,25%) odgovara da govore hrvatskim jezikom, troje (18,75%) ne daje nikakav odgovor.

Slika 1 Grafički prikaz odgovora na pitanje *Kojim jezikom govoriš?* (mlađa dobna skupina Ribice)

U starijoj skupini sva djeca odgovaraju da govore hrvatskim jezikom (69,23%), ali dvoje od njih navode još ukrajinski (7,69%) i španjolski (7,69%), dok ih je 2 uz hrvatski, spomenulo i engleski jezik(15,28%).

Slika 2 Grafički prikaz na pitanje *Kojim jezikom govoriš?* (starija dobna skupina Ptičice)

Nakon toga, tražili smo ih da *nabroje još neke jezike osim hrvatskog*. U Ribicama, njih sedmero (43,75 %) je nabrojalo po dva jezika, dok je njih petero (31,25%) navelo po jedan jezik, a ostali nijedan (25%).

Slika 3 Grafički prikaz odgovora na pitanja *Nabroji još neke jezike osim hrvatskog (mlađa dobna skupina Ribice)*

U Ptićicama, jedno dijete navodi četiri jezika (7,69%), troje djece tri jezika (23,07%), petoro djece navodi dva jezika (38,46 %), a njih četvero navodi jedan jezik (30,76%). Nabrojani jezici bili su engleski, slovenski, ruski, španjolski, njemački i francuski.

Slika 4 Grafički prikaz odgovora na pitanja *Nabroji još neke jezike osim hrvatskog (starija dobna skupina Ptićice)*

Posljednjim pitanjem *Govoriš li ti hrvatski onako kako se govori na televiziji i onako kako se piše u knjigama* htjelo se vidjeti govori li im se kod kuće na dijalektu te vide li razliku između

dijalekta i hrvatskoga standardnog jezika. U Ribicama samo četvero djece (25%) odgovara potvrdnim odgovorom, druga djeca (75%) nisu davala odgovor, što sugerira da nisu razumjela što ih se pita.

Slika 5 Grafički prikaz odgovora na pitanje *Govoriš li ti hrvatski onako kako se govori na televiziji i onako kako se piše u knjigama?* (mlađa dobna skupina Ribice)

U Ptićicama njih 8 odgovara potvrdno (61,54%), dok su drugi odgovorili s ne (38,46%).

Slika 6 Grafički prikaz odgovora na pitanje *Govoriš li ti hrvatski onako kako se govori na televiziji i onako kako se piše u knjigama?* (starija dobna skupine Ptićice)

Ovi rezultati pokazuju da dob čini veliku razliku u jezičnoj svjesnosti – u svemu su višu razinu svjesnosti pokazali ispitanici iz starije dobne skupine – Ptičice. U toj su skupini sva djeca znala reći kojim jezikom govore. Nadalje, i znala su nabrojati više jezika nego što su to uspjela djeca u mlađoj dobnoj skupini. Također, znala su prepoznati razliku između govora koji čuju na televiziji i prilikom čitanja knjiga od govora svojih ukućana. U mlađoj dobnoj skupini, djeca nisu razumjela to pitanje pa tako nismo dobili odgovore na njega. Anketiranje je rezultiralo opširnijim odgovorima u starijoj dobnoj skupini i bilo ga je lakše provesti jer je razina razumijevanja bila veća. Budući da znanje o jeziku uvelike ovisi o dobi, ovakvi rezultati nisu nas iznenadili.

6.2. Aktivnosti poticanja dječje jezične svjesnosti

Nakon upitnika i uvodnog razgovara, provedene su s djecom različite aktivnosti poticanja jezične svjesnosti.

U Pčelicama, starijoj dobnoj skupini, prva aktivnost bila je čitanje tekstova na kajkavskog narječju. Čitala se poezija Dragutina Domjanića: pjesma *Sunce* (Zbirka *V Suncu i Senci*, 1927.) i dječja pjesma *Brojim Pahulice* Magdalene Lobor (6. razred Voditeljica: Danica Leštek, OŠ *Donja Stubica*) s ovogodišnjeg Festivala Ivan Kukuljević Sakcinski „Kak je naša duša i naša popiefka“.

Sunce

Sunce naše, zlata roža,
Ti si dobro vsakom,
Ti svetiš i bogatašu
Kak i siromakom.

Vsakomu ti daš življenja
Na širokom svetu,
Vsakomu ti daš veselja
Čoveku i cvetu.

Grej nam brege, da rodiju
Gusto vse gorice,
Grej nam dalka, ravna polja
Da bu dost šenice.

Kruha daj i za nas bogce,
Kak za bogataše.
Sveti i pred naša vrata,
Zgrej i srce naše.

Da bu čovek jedan drugog
Imal rad kak brata,
Cveti nam ti žarko, cveti,
Sunce naše, roža zlata.

Brojim pahulice

Jena pahulica biela
Na vusnicu je moju sela.
Tak je mefko mi opala
Kak da kušlec mi je dala.

Pa si mislim kulke jih treba
Malih niežnih
Da opadne z neba
Pahulic snežnih.

Da bi kraj moj cieli
Bil kak v bajke bieli, bieli.

Doj bi vas snieg zvagal,
Doj bi se ih zbrojil.

Nakon što smo pročitali tekstove, s djecom smo razgovarali o njima, zajednički ih prevodili i zapisivali odgovore.

Na pitanje za pjesmu *Brojim Pahuljice* „Kojeg je jezika ova pjesma?“ jedna djevojčica odgovara da je to slovenski dok ostali ne odgovaraju na pitanje. Iduće pitanje bilo je „O čemu se radi u pjesmi?“ dobili smo odgovor da snijeg pada i da joj je malo hladno. Nakon toga smo prevodili riječ po riječ. Poslije drugog čitanja, neki su ipak prepoznali da je riječ o hrvatskom jeziku, a jedna djevojčica kaže kako je to nagađala, a ne znala. Kod nekih je pjesma čak izazvala frustraciju pa je jedan dječak vikao kako opet nije ništa razumio. U razgovoru s odgojiteljicom, doznajemo kako su se djeca rijetko susretala s kajkavskim narječjem, što se vidjelo iz njihovih odgovora na pitanje kojeg je jezika pjesma.

U pripremi smo imali čitanje priče o Imbri Houstovnjaku autora Grge Petrova, no odustali smo od toga s obzirom na zatečeno veliko nerazumijevanje i nepoznavanje kajkavskog narječja, što nas je upozorilo da moramo ostati pri kraćim tekstovima. Tako smo proveli aktivnosti slušanja uglazbljenih kajkavskih stihova: Teta Liza (*Deca, naša deca*) – čuvarica kajkavske baštine.

Prilikom slušanja prisutna je bila i voditeljica glazbenog programa u vrtiću koja je nakon slušanja pjesama provodila različite aktivnosti poput pljeskanja metra i ritma, imitiranja tonova i slično. Ona će se baviti slušanjem glazbe različitog podneblja Hrvatske u narednom periodu godine jer nam se svidjela reakcije djece nakon poslušane pjesme, ali i zato što se htjelo djeci ponuditi aktivnosti za upoznavanje raznolikosti hrvatske kulturne baštine. Pjesme su izazvale smijeh kod djece zato što im je sam jezik, kako navode, bio „čudan“. Nakon tete Lize, slušala se pjesma *Popevke sam slagal* Vladimira Ruždjaka. Zanimalo nas je prepoznaju li da te pjesme pripadaju istom narječju i odgovori koje smo dobili podijelili su grupu na pola. Neki su smatrali kako su pjesme slične, dok se drugi nisu slagali.

Nakon kajkavskoga, uslijedilo je slušanje viške čakavice. Čitali smo pjesmu *O Visu mom* (koja je postala viškom himnom) koja je većini djece mogla bit poznata od prije, iako smo u razgovoru nakon čitanja naišli na nerazumijevanje mnogih riječi iz pjesme.

O Visu mom

Na srid kulfa si
mora jadranskog
zagarljen botima
i sikima

a kad za punton corni
oblok zagarmi
sve loje i leuti
gredu na armiž

za ribu na brujet
i vina liket
kanton o Visu mom
o škoju mom

a kad za punton sunce
tone u more
bonaca kupo polme
barda, aloje

za ribu u savur
i vina kolur
kanton o Visu mom
o škoju mom.

Budući da je pjesma uglazbljena, s odgojiteljicom-glazbenicom su ju djeca otpjevala, a većina ju je poznavala od prije budući da je pjevana prilikom svečanosti Dana grada Visa. Na pitanje „Koji je ovo jezik?“ djevojčica sa zagrebačkom adresom odgovorila je kako je to viški jezik, dok ostala djeca nisu dala odgovor.

Ispitivali smo ih značenje pojedinih riječi pa smo tako za riječ *škoj* dobili odgovore da je to stablo, trava, školjka, iako su djeci iz skupine roditelji stanovnici Visa dugi niz godina i koriste se dijalektnim govorom prilikom izražavanja.

U razgovoru s djecom vidjeli smo da se oni dominantno ne koriste čakavskim, već standardnojezičnim leksemima te da se ne koriste viškom čakavicom. Jedna djevojčica odgovara kako je *škoj* tamo gdje ona živi. Riječ *kantat* prevodi djevojčica sa zagrebačkom adresom kazavši nam kako to znači pjevanje, a dječak s viškom adresom prevodi značenje riječi *sike* (oštre stijene). Na pitanja poput *A što je to Vis? i Gdje se govori viški?* dobili smo odgovore poput: *to je viški kanal, to je tamo gdje Zlatka živi, moja kuća, otok, viški se govori na ovaj otok, meni tata govori „ca je moli?“* i sl. Ti odgovori ukazuju na postojanje svijesti o dijalektu kod dijela djece.

Preveli smo pjesmu i krenuli na čitanje dječjeg rada učenika Osnovne škole „Vis“ Darija Mesaroša (5. razred, mentor: Iva Živković):

MOJA KUĆA

Moja kuća je od stinje,

Ništa joj ne more grubu vrime.

Kiše liju, sune sije,

Prolazidu i lita i zime.

Razgovarali smo o pjesmi i jeziku koji čuju u njoj te je većina prepoznala sličnost prve i druge pjesme i skupno odgovorila da je to viški govor/jezik.

Potom smo djeci postavili pitanje jesu li čuli govor iz pjesama kod kuće. Djeca su navodila pojedine riječi koje su čuli, neki spominju svoje *none* i *nonote* dok nažalost, velika većina tvrdi kako kod kuće ne govore dijalektom, što nam govori o sve manjoj uporabi dijalekta. Djeca tek iz konteksta shvaćaju značenja riječi na dijalektu.

Iduća aktivnost bila je proučavanje Zvučnog atlasa – interaktivnog zemljovida⁶. Prije samog puštanja zvukova iz zvučnog atlasa, djeci se postavlja pitanje znaju li gdje se na karti nalazi

⁶ Zvučni atlas hrvatskih govora interaktivni je prikaz hrvatskih mjesnih i gradskih govora u Republici Hrvatskoj i izvan nje. Ustrojen je tako da za svaki prikazani govor izvorni govornici kazuju mjesne inačice sedamdeset zadanih rečenica hrvatskoga standardnoga jezika. U svakoj rečenici nalaze se riječi s određenim dijalektnim obilježjima, važnima za slavensku poredbenu dijalektologiju (<http://hrvatski-zvucni-atlas.com/>)

njihov otok. Nijedno dijete nije znalo pokazati gdje je otok Vis pa smo prije svega pojasnili geografski položaj njihova rodnog kraja. Pojasnili smo gdje se i koja narječja govore u određenim dijelovima Hrvatske, a djevojčica iz Zagreba pokazala je gdje ona živi. Preslušavali smo kako se ista rečenica izgovara drugačije u različitim krajevima Hrvatske. Različitim pitanjima pokušavali smo vidjeti uočavaju li razliku u govoru te smo ih kasnije pitali da pokažu na atlasu gdje se govori *kaj*, a gdje *ca*. Djeca su čula razliku u izgovoru te su znali pokazati gdje je otok Vis. Riječ *kaj* nisu znali ispravno smjestiti na karti. Zvučni atlas imao je potpunu pažnju djece pa možemo zaključiti kako im je to bila najzanimljivija aktivnost.

Nakon zvučnog atlasa, pogledali smo kratki crtani film u trajanju od 3 minute na engleskom jeziku napravljen prema Ezopovoj basni o Mravu i Cvrčku. Crtić je, dakako, zbog ilustracija koje su ga pratile, bio jasan svima, a neka djeca su prepoznale i prevele neke od riječi. Pa je tako jedna djevojčica rekla da *hungry* znači bit gladan, *no* znači ne. Mnogi su prepoznali priču jer su ju već čuli, a više od polovice djece znalo je da se radi o engleskom jeziku.

Za kraj, odigrali smo igru *Gluhi telefon* u kojoj smo koristili riječi na narječjima, pa smo tako prenosili riječi istog značenja, ali drugačijeg izgovora (*šibice, žigice i fulmine*). Djeca su uspjela pravilno prenijeti samo riječ *šibice*, dok drugima nisu prepoznali značenje pa je zato i prenošenje riječi izgubilo pravi izgovor do kraja kruga.

Idući dan proveli smo u mlađoj dobnoj skupini Ribice. Aktivnosti u Ribicama razlikovale su se od onih u starijoj dobnoj skupini Pčelice jer smo ih prilagodili dobi i trajanju njihove pažnje. Za početak, pročitali smo pjesmu iz usmene književnosti, u prilagodbi Tamare Obrovac, *Tancaj, tancaj, črni kos* koja ide ovako:

Tancaj, tancaj črni kos

Tancaj, tancaj črni kos
Kak' bum tancal' kad sam bos?
Nimam dretve nit smole
Da bi skrpao postole
Tancaj, tancaj črni kos
kak' bum tancal kad sam bos?
Kamo si si čižme dio?
Mački sam je posudio.
Mačka si je ubula,
tr je šnjimi faknula.

Prodaj konje i vole,
Tr si kupi bočkore
Onda ces moć tancati,
Nećes noge derati.

Nakon što smo ju pročitali, dobili smo odgovor kako je to pjesma na španjolskom jeziku jer im je toliko strano zvučala. Tekst pjesme ih je zabavio pa smo pjesmu otpjevali te tukli metar i ritam. Djeca su tražila ponavljanje pa smo odlučili da bi ju mogli i usvojiti kroz idućih par dana. Djevojčica razvijenijeg vokabulara shvatila je većinski dio radnje te je to prenijela ostatku skupine. Pitali smo ih govorimo li mi tako na Visu te su svi složno odgovorili da tako ne govorimo. Prilikom prevođenja, dosta toga su razumjeli uz pomoć gesta rukama te iz samog konteksta rečenice. Slušanje Tete Lize i njenih kajkavskih pjesama kao i pjesme *Popevke sam slagal* ponovilo se i u ovoj skupini. Nakon slušanja, pitali smo djecu primjećuju li sličnost između pjesme o Kosu i druge dvije pjesme. Nijedno dijete nije uvidjelo sličnost, čak ni nakon naglašavanja određenih riječi. Možemo zaključiti (a to su potvrdile i odgajateljice skupine) kako se djeca iz ove skupine nisu susretala s kajkavskim narječjem u vrtiću. Ipak, slušanje tih pjesama izazvalo je veliku radost i interes kod djece.

Nakon kajkavskog narječja, poslušali smo višku čakavicu čitajući iste pjesme kao i u prethodnoj skupini (*O Visu mom i Moja kuća*). U ovoj skupini imali smo više prepoznavanja riječi iz rječnika viškoga govora nego u starijoj dobnoj skupini, što možemo pripisati većoj izloženosti dijalektnom govoru. Djeca su znala prevesti većinu riječi, a one riječi koje nisu znali, brzo su usvojili. Jedna je djevojčica odgovorila kako su pjesme *na viškom jeziku*. Pjesme smo također otpjevali uz pratnju voditeljice glazbenog programa koja je provela jednake aktivnosti kao i u Pčelicama.

Isto tako, i ovoj skupini predstavili smo Zvučni atlas i upoznali ih s krajevima Hrvatske. Jedna djevojčica znala je da se Vis nalazi kraj Splita i Hvara te da je on *na moru*. Unatoč tome, u ovoj skupini nije usvojen geografski položaj otoka Visa, što je bilo i očekivano obzirom na dob djece.

U skupini Ribice, pogledao se isti crtani film kao i u Pčelicama. U skupini im ta priča nije nikada pročitana, a iz odgovora se dalo naslutiti kako ju nisu čuli ni kod kuće. Priča im se jako sviđela te su ju također svi razumjeli kao i u Pčelicama. Nakon što smo pogledali crtani film, jedna djevojčica prepričava nam kako je čula djevojčicu koja je odsjela u njenom apartmanu da

govori istim tim jezikom, dok druga navodi kako je to engleski jezik i da njena mama zna pričati na engleskom, a da će ga ona naučiti kad postane predškolac.

Nakon svih aktivnosti, djeca su poželjela još jednom čuti *Tancaj, tancaj, črni kos*, a zajedno s odgojiteljicom i s odgojiteljicom-glazbenicom napravila su koreografiju. Upravo ovo dokaz je kako na jednostavan način možemo zainteresirati djecu za hrvatska narječja. Ovakvim aktivnostima razvijamo jezičnu svjesnost kod djece i bez obzira kakvo predznanje djeca imaju ili nemaju o narječjima, vrlo lako ih usvajaju i djeci su takva (drugačija od njihova dijalekta) iznimno zabavna. Nije bitno razumije li djeca sve riječi i da ih kao takve nauče, bitno je djecu učiti da postoje druga narječja i dijalekti, naučiti ih slušati i uvažavati različitosti te ih izlagati drugačijim narječjima koja su kulturne baštine države u kojoj žive.

ZAKLJUČAK

Više puta je naglašeno kako je sve više djece koja rastu u dvojezičnom ili višejezičnom okruženju. Suvremeni svijet obiluje velikim brojem različitih kultura i jezika, a učenje o njima, zahvaljujući naprednoj tehnologiji, dostupnije nam je više nego ikad.

Kao buduća odgojiteljica, poznavanje dodatnih jezika smatram velikom prednošću prilikom zapošljavanja te ću sigurno, ukoliko budem imala prilike za to, dodatno poraditi na usavršavanju nekog stranog jezika, a kao odgojiteljica ću provoditi aktivnosti osvješćivanja djece za jezik i jezičnu raznolikost. Tijekom studiranja nismo imali prilike više govoriti o pojmu jezične svjesnosti te me sama tema zaintrigirala još u početku. Osobno nisam znala što sve čući u tom pojmu pa sam uživala dok sam ga pobliže upoznivala baveći se ovim radom. Globalno gledajući, svi znamo koliko je jezik i njegov pravilan razvoj bitan za uspješno odrastanje, posebno za školovanje, ali isto tako, rijetki znaju da se zapravo svako učenje o jeziku, proučavanju njegovih zakonitosti, izlaganja jeziku kroz različita književna djela, slušanje jezika te uviđanje različitosti među njima može svesti pod jedan zajednički pojam, a to je pojam jezične svjesnosti. U ovom radu, najveći naglasak stavljen je upravo na to.

Samim odrastanjem, dijete je izloženo jezicima i već tad razvija jezičnu svjesnost. Ona će mu pomoći da lakše komunicira s ljudima, da lakše razumije identitete ljudi i nacionalnosti kojima pripadaju, da lakše razumije narječja zemlje u kojoj odrasta, da lakše razumije jezik lokalne sredine te da poštuje običaje i kulturu svoga i drugih naroda koji se nalaze u usmenoj i pisanoj predaji. Što je jezična svjesnost razvijenija kod čovjeka, to će on lakše ovladavati različitim znanjima, posebno jezičnima, te će i druge sposobnosti biti bolje razvijene. Da bi se to dogodilo, dijete treba odrastati u poticajnom okruženju, kako kod kuće, tako i u vrtiću, a kasnije u školi.

Za istraživanje jezične svjesnosti izabrala sam otok na kojem sam provela svoje vrtičke, školske i srednjoškolske dane. Dječji vrtić „Vis“ mjesto je gdje sam provela istraživačke aktivnosti, opisane u ovome radu, a kako bi istražila u kojoj mjeri djeca ondje poznaju svoje narječje, ali i ostala narječja hrvatskoga jezika. Naime, otok Vis poznat je po viškom i komiškom govoru (viška čakavica čakavskog narječja) pa sam odlučila istražiti koliko djeca uopće govore njime. Nažalost, iz priloženih rezultata, može se zaključiti kako se dijalektom djeca izražavanju u maloj mjeri, i to čak više u mlađoj dobnoj skupini. Kako je viška zajednica mala, za neke roditelje znam da se koriste dijalektom, ali sam isto tako svjesna da se mlađe generacije sve manje koriste dijalektom, pa se djeca prilagođavaju onome što čuju u društvu vršnjaka.

Odgajateljice su u razgovoru navele kako je bilo više pokušaja učenja dijalekta, ali kako je to sve kratkog vijeka i zapravo djeca, s obzirom na to da se doma njime ne koriste, riječi viškoga govora brzo zaborave. U objema odgojnim skupinama djeca su znala kojim jezikom govore (oko 80%) te su znala nabrojati neke druge jezike.

Kajkavsko narječje potpuno im je bilo nepoznato, ali uvidjeli smo veliku zainteresiranost za nj jer je čitanje i slušanje kajkavskoga pobudilo kod djece osjećaj radosti te ih je zabavljalo i zanimalo. Kolegice i ja zajednički smo zaključile kako prostora za napredak ima te kako se ovakve aktivnosti mogu češće provoditi. Neke od aktivnosti mogle bi uključivati i roditelje, none i nonote, bake i djedove, koji bi dijelili svoja znanja o dijalektu. Višku cakavicu treba njegovati jer ona je temelj identiteta Višana i otočkih običaja.

LITERATURA

- Ajduković, M., Kolesarić, V. (2020). Etički kodeks istraživanja s djecom. Zagreb: Vijeće za djecu RH.
- Aladrović Slovaček, K., Čosić, G. (2016). Jezična kompetentnost i osviještenost budućih učitelja. XXX. Međunarodni znanstveni skup: Jezik kao predmet proučavanja i jezik kao predmet poučavanja: knjiga sažetaka. Rijeka.
- Aladrović, K. (2008). Komunikacijska kompetencija nasuprot lingvističkoj kompetenciji u procesu usvajanja hrvatskoga jezika u prvom razredu osnovne škole. Magistarski rad. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Apel, K., Masterson, J. J. (2004). Jezik i govor od rođenja do šeste godine. Zagreb: Ostvarenje.
- Bagarić, V. (2004). Što je jezična svjesnost? *Strani jezici- časopis za primijenjenu lingvistiku* (32) 4, 233-240.
- Blaži, D. (1994). Utjecaj okoline na razvoj govora u djece. *Defektologija*, 30 (2), 153-160.
- Božanić, J. (2002). Facende otoka Visa: Prilog istraživanju leksika govora otoka Visa. *Čakavska rič*, XXX. (1-2), 177-332.
- Božanić, J. (2017). Viški čakavski govori kao nacionalni nematerijalno kulturno dobro. *Čakavska rič*, XLV (1-2), 241-250.
- De Houwer, A. (2007). Parental language input patterns and children's bilingual use. *Applied Psycholinguistics*, 28 (3), 411-424
- Drew, P., Heritage, J. (2006). *Conversation Analysis*. London: SAGE Publications.
- Hawkin, E.W (1987). *Awareness of Language: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoff-Ginsberg, E. (1986). Function and Structure in Maternal Speech: Their Relation on to the Child's Development of Syntax, *Developmental Psychology*, 22 (2) 155-163.
- Jelaska, Z., Blagus, V., Bošnjak, M., Cvikić, L., Hržica, G., Kusin, I., Novak – Milić, J., Opačić, N. (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kovačević, M. (1996). Pomaknute granice ranoga jezičnoga razvoja: okvir za novu psiholingvističku teoriju. *Suvremena lingvistika*, 41-42 (1-2), 309-318.
- Ljubešić, M. (2001) Rana komunikacija i njezina uloga u učenju i razvoju djeteta. *Dijete i društvo*, 3 (3), 261-278.

- Ljubešić, M. (2003). *Biti roditelj*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Marić, M. i Nurkić, D. (2014). Uloga odgajatelja u poticanju dječje ekspresivnosti pokreta. *Dijete, vrtić, obitelj*, 20 (75), 16–18.
- Milas, M. (2015). Svršishodnost nastave gramatike materinskoga jezika (na primjeru nastave sintakse). *Hrvatski*, 13 (1), 59-90.
- Močinić, A. (2011). Bilingual education. *Metodički obzori*, 6(2011) 3(13), 175-182.
- Nettelbladt, U., Hakansson, G. (1991). Towards an integrated view of language acquisition, *Scand. Journal of Logopedics and Phoniatrics*, 16 (1-2), 29-35.
- Pavličević-Franić, D. (2011). *Jezikopisnice*. Zagreb: Alfa
- Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govorenih poremećaja u djece*. Buševac: Ostvarenje.
- Prebeg-Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik – materinski, drugi, strani*. Zagreb: Školska knjiga
- Rade, R. (2005). *Poticanje ranog govorno-jezičnog razvoja*. Zagreb: FoMa.
- Slobin, D. I. (1978). A case study of early language awareness. *In The child's conception of language*, 45-54. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi / Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Stenberg, R. (2005). *Kognitivna psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.
- Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; Jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. *Govor*, 26 (2), 119-149.
- McArthur, T. (1998). *Concise Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Vasta, Ross, Marshall M. Haith, Scott A. Miller (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Velički, V. i Katrainčić, I. (2011). *Stihovi u pokretu*. Zagreb: Alfa d.d.

Vignjević, V., Bašić, A., Korenika, I. i Lakić, A. (2021). Vrtićki razgovori o jeziku (s ciljem propitivanja dječje jezične svjesnosti). Usmeno izlaganje na Međunarodnoj znanstveno-umjetničkoj konferenciji „Nova promišljanja o djetinjstvu“. Zadar, 4. - 5. lipnja 2021. Rad u postupku objavljivanja.

Vrsaljko, S. i Paleka, P. (2018). Pregled ranoga govorno-jezičnoga razvoja. *Magistra Iadertina*, 13 (1), 139-159.

Županović Filipin, N. (2015). Usvajanje govora kod dvodijalektalnoga djeteta: jezični razvoj, utjecaji i ishodi. *Jezikoslovlje*, 16 (2-3), 275-305.

POPIS SLIKA

Slika 1 Grafički prikaz odgovora na pitanje Kojim jezikom govoriš? (mlađa dobna skupina Ribice)

Slika 2 Grafički prikaz na pitanje Kojim jezikom govoriš?(starija dobna skupina Ptičice)

Slika 3 Grafički prikaz odgovora na pitanja Nabroji još neke jezike osim hrvatskog (mlađa dobna skupina Ribice)

Slika 4 Grafički prikaz odgovora na pitanja Nabroji još neke jezike osim hrvatskog (starija dobna skupina Ptičice)

Slika 5 Grafički prikaz odgovora na pitanje Govoriš li ti hrvatski onako kako se govori na televiziji i onako kako se piše u knjigama?(mlađa dobna skupina Ribice)

Slika 6 Grafički prikaz odgovora na pitanje Govoriš li ti hrvatski onako kako se govori na televiziji i onako kako se piše u knjigama? (starija dobna skupine Ptičice)

IZJAVA O IZVORNOSTI RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

vlastoručni potpis studenta
